הרב **עמנואל מזלקנדוב**
פתח תקווה

בעניין חיוב בדיקת פירות מתולעים

במאמר זה נראה פנים בעזה"י לכך שרק פירות 'שרובם' מוחזקים למתולעים יש חובה לבודקם קודם האכילה, אבל פירות שמיעוטם נגוע, אף שהוא מיעוט המצוי [עד למחצה], אין חובה לבודקם, ויש בזה הרבה צדדים, וכמו שנבאר.

◆

א.

הנה שורש הענין מתחיל במימרא דשמואל בחולין (ס"ז ע"א): "קשות שהתליעה באביה אסורה משום שרץ - השורץ על הארץ כשריחשה בפרי אף שלא פירשה לאויר העולם"", ונחלקו הראשונים האם הלכה כשמואל או לא, והב"י ביו"ד (סי' פ"ד ס"ו) הביא את דברי **רש"י, ריב"א ור"ת**[*] שפסקו שאין בהם איסור, ודלא כשמואל, וכתב שכל הפוסקים חולקים עליהם ואין הלכה כמותם עי"ש. ובאמת שדעת רוב הפוסקים היא לאיסורא, וכמו שנביא לקמן, אולם אין המתירים דעת יחיד, ומצאנו לעוד ראשונים דס"ל כן; כ"ד **ראב"ן** בחולין (סי' רס"ה), **או"ז** (חולין סי' תל"ז) [וכמו שסיכם בנו בפסקי או"ז], **ר' שמשון הצרפתי** (שהובא בראבי"ה סי' תתקמ"ב), וכ"נ דעת **היראים** בסי' ע', שכתב: "שיש מרבותי פוסקים כשמואל וכו' ור' יעקב למדנו דלית הלכתא כשמואל וכו'" עי"ש, ונראה דס"ל יותר כדעת ר"ת רבו, ומה גם שהביאו לבסוף.

ובספר המאורות בחולין שם הביא את דברי הרי"ף וכתב: "ורבינו יעקב פסק דדוקא באילנא אסור אבל בפירא שרי אפילו במחובר, ולכאורה נראה מן הגמ' כן, וטוב להחמיר כדעת הרי"ף" עי"ש, והמאירי בדף נ"ח כתב: "אלא שלבי חוכך להקל ממה שאמרו בה למטה דיקא נמי וכו' אלא שראוי לחוש" עיש"ב, ובדף ס"ז כתב בפשיטות לאסור עי"ש, ובספרו מגן אבות (ענין י"ב) ג"כ האריך המאירי בזה

*). כל המקורות שהובאו בב"י לא ציינתי מקורם, כיון שהציונים המדויקים מצוים במהדורות הטור החדשות. שאר ספרי הראשונים מפרשי הגמ' שנזכרו ללא מקור, הם לדף ס"ז שם.

והביא את הראיה הנ"ל להקל, וכתב: "ואע"פ שאנו נוטים לפסוק כשמואל וכדעת רוב הפוסקים וכו' מ"מ המאזנים מעויינות ואין הכרע מזו אל זו וכו'" עיש"ב, וא"כ הראה פנים להיתרא, אלא שלמעשה החמיר בענין מחמת ספק. וגם לשון הסמ"ג (ל"ת קל"ב) היא: "ויש להחמיר כדבריהם", ומבואר שמחמת חומרא הוא, ומהר"ח או"ז בדרשותיו בהלכות פסח כתב ג"כ מספק יש לאסור, וכן העיטור, (שער ראשון-הכשר הבשר, ח"ג) כתב, שספיקא דאוריתא הוא ולחומרא עי"ש.

אולם, דעת רוב הראשונים לאסור. הב"י הביא את דברי השאילתות, בה"ג, רי"ף, רמב"ם, סה"ת, רשב"א, ר"ן ורא"ש, ויש להוסיף שכ"ד ראב"י בשו"ת (סי' ה'), הראב"ד בפירושו לתו"כ (סו"פ שמיני), הרקח [כדעת סה"ת], רא"ה, רי"ד, ריא"ז, חינוך (מצוה קס"ג), וכ"ד השלמה, מכתם, רשב"ץ, תלמיד הרשב"א כולם בפסחים קט"ז ע"ב עי"ש, וכ"פ השו"ע כדעת רוב הראשונים הנ"ל.

◆

ב.

ולענין תולעים הגדלים במחובר שלא ריחשו משום שהחור קטן. הב"י הביא את דברי הרשב"א, הר"ן ור' יחיאל לאסור (הוא מהגהות ר"פ על הסמ"ק). וכבר כתבו האחרונים [עי' בזב"צ אות מ"ג שהביאם] שכ"ד הרמב"ם והרמב"ן והמ"מ בפ"ב הי"ד עי"ש. ודעת רש"י, תוס', רא"ש ומהר"ם שהביא הב"י להתיר. ויש להוסיף שכ"ד הר"ש משאנץ בתוספותיו (שהביא ר"פ בהגהות סמ"ק) ורי"ו. והמאירי את הביא הנדון הנ"ל, וכתב ע"ד רש"י ותוס' וז"ל: "והדברים נראין אלא שגדולי האחרונים חולקים וכו' וכן נ"ל שהרי רוב המתליעים כך הם והיאך החליטם באיסור" עי"ש, וכן במגן אבות (ענין י"ב) הביא את דברי רש"י וכתב ש"הרבה מסכימים לדבריו ואע"פ שיש חולקים בה וכו' ואף אני נוטה לדעת החולקים מפני שרוב המתליעים כך הם וכו' מ"מ אין כאן הכרע" עי"ש.

והב"י פסק להקל בזה, ורבים מהאחרונים, גם מאחרוני ספרד, חלקו עליו והחמירו [עי' בזב"צ ובכה"ח], אולם בספר משחא דרבותא כאן וכן בספר בן אברהם (אבוקארא, ליורנו תרמ"ב, סי' נ' אות כ"ו) קיימו את פסק מרן, בצירוף

הראשונים דס"ל שתולעת במחובר שלא פירשה אף אם ריחשה מותרת, וא"כ דעת רוב הראשונים להתיר בזה עי"ש.

◆

ג.

לענין חובת בדיקה בפירות שדרכם להתליע. הב"י הביא את דברי רש"י בדף נ"ח ע"ב, כפי שדייקו מדבריו הרשב"א והר"ן, דס"ל שאין חובה לבדוק אפילו בפירות שדרכן להתליע, אלא שאם מצא תולעת אז יש איסור. ובאמת שכן מתבאר גם מדברי התוס' שם, וביחוד לגירסת רשב"ם שגרס להדיא תמרי דאקרום דהיינו שהתליעו, ולפ"ז מפורש בגמ' כן שרק כשהתליעו יש איסור ומסתמא לא חוששים, וכן כתב המאירי וז"ל: "קולא אחרת יצאה מחכמי הצרפתים בענין זה, שאין חוששין לפירות מן הסתם אפי' באותם שהשירוץ מצוי בהם ואין מצריכין בדיקה מן הסתם, ואף גדולי הרבנים מסכימים בה וכו'" עי"ש, ובספרו מגן אבות (ענין י"ב) הביא ג"כ את הנדון הנ"ל וכתב שאנו חולקים אף בזו עי"ש. והנה מדברי בה"ג נראה להדיא כדעת רש"י והתוס', שכתב וז"ל: "אבל בגו תריסר ירחי חיישינן 'דילמא מדיקלא איתלען' ואסירין" עי"ש, ומבואר דמיירי בידוע שיש תולעים והשאלה היא אם הן התליעו במחובר או בתלוש, וכמ"ש רש"י. וע"ע בעיטור (הכשר הבשר, ח"ג) שדן בענין אלא שאין הכרעתו ברורה עי"ש.

ודעת הרמב"ם שפירות שדרכם להתליע צריכים בדיקה, וכ"ד הרשב"א, הרא"ש והר"ן בדף נ"ח ע"ב. ויש להוסיף שכ"ד הרמב"ן בחידושיו, הריא"ז, האגודה, הר"י מנרבונא, ספר הבתים בספר המצוות מצוה קע"ו ועוד, וכ"פ השו"ע.

והנה הרשב"א והר"ן חידשו שאף במיעוט המצוי צריך לבדוק, דומיא דטריפות, וכן הסכים המאירי הנ"ל, אולם נראה שאין הכרח לזה מדברי הרמב"ם ושא"ר הנ"ל, שהרי הם כתבו 'שדרכן להתליע', והריא"ז כתב 'שרגיל להתליע' ואפשר שפיר לפרש זאת בדבר שרובו מתליע, אבל במיעוט לא שמענו. וז"ל היש"ש בחולין (פ"ג סי' ק"ג): "דמ"ש שצריך בדיקה היינו בדבר ששכיח להתליע וזהו לשון של דרכו כלומר המורגל בכך כמו כל דרכו הנאמר בתלמוד ר"ל המורגל בכך וכו'" עי"ש, ובאמת שמצאנו כן להדיא בדברי התוס' בפסחים קט"ז ע"ב גבי

קפא בחזרת, שהקשו: "שמואל שאוסר תולעים הגדלים בפירות במחובר היכי אכיל מרור בפסח וכו', ושמא ברוב ירקות אין בהם קפא וסמיך שמואל ארובא ומשום סכנה דקפא חיישינן למיעוטא וצריך חרוסת" ע"כ, וכ"ה בפסקי התוס' שם (אות שט"ז) וז"ל: "סמכינן ארוב ירקות שאין בהם קפא מ"מ חיישינן למיעוט ומשום סכנה" ע"כ, ומבואר להדיא שבדבר שאין בו רוב תולעים אין איסור, וכמו שכבר דייק לנכון בספר בן אברהם (סי' נ' אות ל"ד) עי"ש, ובאמת שכן מבואר גם בתשובת רש"י (סי' קמ"ג) [ונראה שאינה לרש"י] גבי "הזיזים שבעדשים והיתושים שבכלוסים שכתב שיש בזה ס"ס דלא נודע אי פרשו או לא וכו' ולא דמיין הני 'לתמרי דרובייהו מתליעין באביהן' ולהכי אמר רב הונא הני תמרי דכדא וכו'" עי"ש, ומפורש שתמרים מתליעים ברובם ולא הוי מיעוט המצוי ולכן צריך לבודקם, וזה כדעת התוס' הנ"ל.

ונראה שגם רש"י ותוס' בחולין יודו שאם רוב הפירות מתולעים יש חובה לבדקם, וכל מה שחלקו הוא משום דס"ל שתמרים זהו מיעוט המצוי ואין זה בגדר רוב, וכמו שמתבאר מדברי הר"ב בן אברהם הנ"ל. ומאידך הרמב"ם וסיעתו, שכתבו שדרכו להתליע, אפשר דס"ל כתשובות רש"י הנ"ל, שתמרים רובם מתליעים ולכן הצריכו לבדוק, אבל אין לנו ראיה מדברי שא"ר דס"ל כרשב"א והר"ן, שגם במיעוט המצוי צריך בדיקה. והסיבה שלא הצריכו כאן בדיקה למיעוט שאינו מצוי, לדעת התוס' והראשונים הנ"ל, אפשר שזהו משום מה שכתבו האחרונים שנביא לקמן, דהוי אינו מתכוין ואינו פס"ר.

◆

ד.

הנה האחרונים דנו בענין פירות המתולעים, שלכאורה אין בהם איסור משום דהוי דבר שאינו מתכוין וכן חשיב מתעסק וכמו שנבאר. הנה בשו"ת שיבת ציון (סי' כ"ח) כתב בתוך הדברים וז"ל: "ואין להקשות למה הוצרכו כלל בדיקת פירות וירקות מתולעים הא הוי דבר שאין מתכוין – זה אינו דכיון דידוע דשכיחי תולעים באותן פירות וירקות ואינו חושש לבדוק ולהסיר התולעים הוי כמתכוין לאכול גם התולעים ולכן צריך בדיקה" עי"ש. אולם בשו"ת בית אפרים החדשות

(דף ח', שציין הדרכ"ת בסי' פ"ד אות כ"ח) כתב בתוך הדברים במוסגר וז"ל: "ובקונטרס אחד כתבתי שזה תלוי לכאורה בדין אפשר ולא קמכוין ובדין פס"ר דלנ"ל ונאבד ממני" ע"כ, ומבואר שדן להתיר אף בודאי יש בהם תולעים מדין זה.

ובאמת שבספר אמרי בינה (דיני בב"ח סי' ד' בסופו), הביא בשם גאון אחד ללמד זכות על אשר בימות הקיץ ששכיח כמעט המילבן הרוחשים, שאין בזה חיוב מהתורה כיון שאינו מכוין לאכול השרץ רק ההיתר, ולגבי השרץ הוי רק כמתעסק, ובזה ליכא שום הנאה מאכילת השרץ, אלא שהאמ"ב שם דחה דבריו, עפ"י היסוד שהוכיח מהגמ' בפסחים ל"ג ע"א, שלגבי אכילת איסור חייב בכל אכילה שאסרה תורה וכו', דהא דמחייב בחלבים ועריות שכן נהנה ע"כ לאו מטעם הנאות איסור הוא, דהא אף בשאר הנאות של תורה, כמו סיכה וכדומה כשמחמם עצמו בגיזת איסור, ליכא איסורא או שחייב רק לגבי מעילה, מצד גזה"כ ולא מטעם הנאה בלבד, א"כ בחלבים ועריות ע"כ מה דקאמר בש"ס הטעם שכן נהנה היינו לאו דוקא רק דהנאות אכילה דאיסור מחייבו ורק באכילה ועריות, א"כ אף במה דליכא הנאה באכילה, מ"מ כשאסרה התורה אכילה הזאת אף כשאכל במתעסק חייב, דעכ"פ נכנס לגופו אכילה דאיסור וכו' עי"ש. אולם יסודו הנ"ל נסתר מדברי תוס' שאנץ, תוס' הרא"ש ותוס' ר"פ בסוגיא דפסחים הנ"ל למעיין היטב בדבריהם, וא"כ אדרבה יש מקום לקיים את דברי הגדול הנ"ל.

ובשו"ת ארץ צבי (סו"ס פ"ח) כתב ג"כ לדון ש"באוכל מאכל שיש בו תולעים בשוגג לא יהיה בו שום איסור, דהוי מתעסק דסבור שהוא תבשיל אחר ונמצא תולעים, אח"כ מצאתי כן בשיבת ציון ודחה דמתעסק בחלבים חייב שכן נהנה, אמנם לפי הנ"ל חוזר ההיתר הנ"ל למקומו, דממ"נ בשעה שאוכל ונהנה אז בטל התולע ברובו, כמבואר בהא דזבחים ע"ח, ואין האיסור רק מצד תחלת לקיחתו לפיו, כהא דירושלמי גיטין פ"ג דכשבא לבעול אותה היא א"א ואז עדיין לא שייך שכן נהנה ושוב שרי משום מתעסק, ונכון בעזה"י. מ"מ נראה דחיוב גמור מהתורה לבדוק עד מקום שידו מגעת, משום מ"ע דוהבדלתם, דאע"ג דחשיב מתעסק לענין הל"ת מ"מ מ"ע דוהבדלתם לא קיים" ע"כ, וכתב כן בעוד מקומות ומהם ביו"ד סי' מ"א ובחידושיו לביצה ב' עי"ש. ובשו"ת צפנת פענח (ח"א סי' ל"ג) כתב גבי תולעים שבקמח (זהו לפי התרגום המשובש ברמב"ם שם, אבל העיקר שצריך לומר שם 'בתבואה' ולא

'בקמח', וכמ"ש הרב קאפח), וז"ל: "אך כיון שמבואר במסכת פרה פ"ט מ"ב דאין בהם לחות א"כ י"ל דכיון מתעסק פטור, דלא שייך הטעם שכן נהנה, לכן ודאי שהבא לשאול צריך לאסור, אבל לעשות הכרזה וכדומה א"צ" עי"ש. ובשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סו"ס ק') כתב וז"ל: "ומהגאון מהר"ש סופר זצ"ל שמעתי דהא אין כונתו על אכילת השרצים כלל רק על המאכל והוא אוכל אותם כמתעסק רק שמתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה אבל בשרצים אלו הפגומים שאינו נהנה כלל ממילא הדרן לכללא דמתעסק פטור, וזה י"ל באוכל מאכל ואינו עולה על דעתו שיהיו בו תולעים או מלבין, וצ"ע בפלפול זה" עי"ש. ובח"ד (סי' ד') האריך בזה עוד וכתב שאם יודע שדבר המאכל מתולע ומלא כנימות הגם שכונת האוכל על המאכל עצמו מ"מ כיון שיודע שיש בהם תולעים וכנימות כאשר אוכל אותו המאכל יודע שאוכל גם התולעים אינו מגדר מתעסק וחייב, אבל לפ"ז אם אוכל דברים שאינם בחזקת מתולעים ואין עולה על דעתו שיש בהם תולעים וכנימות פשיטא שהוא כמתעסק ופטור עי"ש. והמהרש"ם בדע"ת (יו"ד סי' מ"א אות ט"ז) ג"כ האריך בזה והביא את דברי תשובת שיבת ציון הנ"ל וכתב וז"ל והנה מ"ש דבאפשר לבדוק הוי כמתכוין הוא תמוה דהא קי"ל דאפשר ולא קא מכוין שרי, כמ"ש הריטב"א בסוכה ל"ה, ומבואר בריטב"א ושטמ"ק כתובות ה' דגם באפשר על צד רחוק לא הוי פס"ר וכו', גם יש לדון לשיטת הערוך, דפס"ר דלא ניחא ליה שרי אף בשאר איסורים וכו', ומ"מ הרי בנ"ד לא הוי פס"ר, ועוד דגם במיעוט המצוי בפירות צריך לבדוק, כמ"ש הרשב"א וכו', והיה נראה דס"ל להפוסקים דמ"מ נהנה הנאת מעיו שמגדיל האיסור מדתו של היתר, וכמ"ש הר"ן והובא בסי' ק"ג, ולכן מתעסק חייב [ודבריו צ"ע, דהא הר"ן כתב שצריך שישביח יותר כשאוכלו בגודל מדתו ממה שהוא פוגם בהפסד טעמו עי"ש, וזה לא שייך בשרצים ותולעים הנ"ל] וכו', ועפ"ז יש לדון לפמ"ש הפנ"י ביצה ז' ב', דבחצי שיעור ליכא הנאת מעיו אלא הנאת גרונו, א"כ לפ"ז בנ"ד דליכא שיעור כזית בכא"פ וליכא משום הנאת מעיו ולא משום הנאת גרונו אין איסור בזה כיון דהוי דשא"מ ולא הוי פס"ר וכו', ולפ"ז איסור הפירות דשכיח בהם תולעים הוא רק משום דלפעמים איכא שיעור כזית בכא"פ או משום דיש לחוש לשיטת הסוברים דתולע אינו פגום וכו' עיש"ב. ובשו"ת הריב"ד יו"ד סי' ו' האריך ג"כ בזה ובדברי השיבת ציון ונקט שקרוב לפס"ר אסור, ולכן בפירות שדרכם להתליע יש לאסור מעיקר הדין, אלא

שבקמח וכדומה, שמהתורה בטל ברוב אלא שהוא בריה ואינו בטל מדרבנן, יש לסמוך דהוי פס"ר דלא ניחא ליה בדרבנן, ואף למג"א שרי בשאר איסורים עיש"ב. ובספר יד המלך בסופו, בהשמטות לפט"ו ממאכ"ס, בעובדא שהיה הפסד מרובה במרקחת שהיו בה תולעים, כתב להתיר עפ"י היתר חדש שהמציא, דהוי דבר שאינו מתכוין ובחלבים ועריות חייב שכן נהנה, משא"כ כאן שהם מאוסים בעיניו ואינו נהנה מהם, ואף שניכר האיסור מותר בהפסד מרובה עיש"ב.

אולם בספר עטרת ראש (כלאים פ"ט מ"א) הביא את דברי יד המלך וכתב בשם אביו שדבריו תמוהים מש"ס ע"ז ס"ט, בעכבר דנפל לגו חלא ואסר רב כהנא וכו' ואמאי לא נימא דמותר, משום דלא קא מכוין לחתיכות השרץ עי"ש, וכן בספר עיני שמואל על מסכת הוריות י"א הביא את דברי יד המלך ותמה עליו, וחילק בין חלבים ועריות, שעיקר האיסור הוא משום הנאה ולכן אם לא נהנה פטור, משא"כ שרצים שהם מאוסים וחידוש הוא שחידשה תורה לאוסרם – אין האיסור משום הנאה, אלא שכל שאוכל תערובת, כ"ז שלא נתבטל, הרי הוא כאוכל גופו של איסור עיש"ב. ובספר תהלה לדוד, בחדושיו לרמב"ם, פי"ד ממאכ"ס, כתב וז"ל מה ששמעתי מחכם אחד שרצה למצוא היתר מזה לענין תולעים הנמצאים בנהרות וא"א להפרישם ע"י סינון ואמר דהוי דבר שאינו מתכוין ומותר – לא ידעתי כונתו דא"כ מה יעשה בתולע וזבוב, דמקרו בריה ואינה בטילה ואף בספק שמא נמוחו אסור, כמבואר ביו"ד פ"ד ס"ט וישתקע הדבר ע"כ. וע"ע בשו"ת ערוגת הבושם יו"ד סי' ע"ח שדחה את דברי השיבת ציון הנ"ל, דאין זה חשיב מתעסק [אלא שאין דבריו נראים בזה] עי"ש.

ועכ"פ חזינן שהרבה אחרונים צידדו דהוי דבר שאינו מתכוין וכן מתעסק.

◆

מסקנה

וע"כ נראה שבפירות וירקות שאין רובם מתליעים, אף שהוא מיעוט המצוי, אפשר להקל שא"צ לבדוק, דהא איכא כאן כמה ספקות: שמא אין הלכה כשמואל, ועוד שמא אין חובה לבדוק במיעוט שאינו מצוי, ועוד שמא אין כאן תולעת כלל, ואם החור צר שמא הלכה כדעת התוס', שאם לא ריחשה אין בה איסור אף

במחובר, ועוד שמא חשיב דבר שאין מתכוין או מתעסק, ואם מבשלם יש כאן עוד ספק, שמא נימוחו בבישול, וכל הספק הוא בדרבנן, דהא מיעוט שאינו מצוי אין בזה איסור וחובת בדיקה אלא מדרבנן, וכמו שכתב לנכון בספר בן אברהם (סי׳ נ׳ אות ל״ד) עיש״ב, ועכ״פ ודאי שאין להרעיש על אותם שאין בודקים את הפירות, כל עוד לא הוחזקו רובם למתולעים.